

*From Antiquity to Nowadays
От древността до днес*

ИСТИНСКАТА „БЪЛГАРСКА СЛЕДА“ БЪЛГАРО-ВАТИКАНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ОТ ЙОАН XXIII ДО ЙОАН ПАВЕЛ II (1958 – 2005)

Светлозар Елдъров

Институт за балканистика с Център по тракология при БАН

Резюме. В масовото съзнание взаимоотношенията между България и Ватикана остават в сянката на т.нар. „българска следа“ в атентата срещу папа Йоан Павел II. При посещението си в България през пролетта на 2002 г. папата заяви, че не вярва на този опит за дискредитация на българския народ, и изтъкна дълбоките исторически връзки между България и Светия престол, които датират от епохата на славянските апостоли Кирил и Методий през IX век. Настоящата статия разглежда българо-ватиканските отношения в периода, когато начело на Католическата църква стоят Йоан XXIII, Павел VI и Йоан Павел II. В тяхната основа е вградено Кирило-Методиевото наследство като интегрална част на българската културно-национална идентичност, върху която се развиват много инициативи от взаимен интерес.

Keywords: Bulgaria, the Vatican, Slavic Apostles Cyril and Methodius

На 27 април 2014 г. на площад „Св. Петър“ в Рим, при милионно стичане на поклонници и огромен медиен интерес в света, папа Франциск канонизира за светци двама римски първосвещеници, които са свързали живота и делото си с България и българите – папа Йоан XXIII и папа Йоан Павел II. Първият е известен у нас като „Българския папа“, вторият е познат в света като „Папата славянин“. Преди да се възкачи на Светия престол, папа Йоан XXIII – архиепископ Анджело Джузепе Ронкали, пребивава десет години в България като апостолически визитатор и делегат от 1925 до 1934 г., но запазва чувствата на любов и уважение към българския народ до края на живота си. Папа Йоан Павел II посещава България само веднъж през пролетта на 2002 г., но отлично познава и високо оценява заслугите на България за развитието на Кирило-методиевото дело. В масовото съзнание и в публицистиката взаимоотношенията между Светия престол и България остават в сянката на т.нар. „българска следа“ в атентата на турския терорист Мехмет Али Агджа срещу папа Йоан Павел II на 13 май 1981 г. В българо-ватиканските отношения от последните десетилетия обаче има и една друга „следа“, много по-значима и интересна

от подхвърлената, но за съжаление, малко позната и недостатъчно популяризирана. Тя се олицетворява от Кирило-Методиевите чествания в Рим и интереса на българските учени към Ватиканските архиви и библиотеки, но също и от редица други инициативи – някои осъществени, други угаснали, – които разкриват връзките между Светия престол и България в светлината на културното общуване. На тази именно „българска следа“ е посветена настоящата статия.

На 21 октомври 1958г. кардиналският конклав във Ватикана избира нов папа под името Йоан XXIII. Това е Анджело Джузепе Ронкали, който за петте години на Светия престол става популярен в света като „Добрия папа“⁽¹⁾. Най-важното събитие от неговия понтификат е свикването на Втория Ватикански събор на 11 октомври 1962 г., поставил началото на дълбоки преобразувания в Католическата църква. За нас той е „Българския папа“ заради годините, споделени с България и българите.

Обикновено в научните изследвания и популяризиациите за „Българското десетилетие“ на архиепископ Анджело Джузепе Ронкали (1925 – 1934 г.) на преден план заради своята атрактивност изпъква „Царската сватба“ – венчавката на цар Борис III и Йоанна Савойска в Асизи и репликата ѝ в София през 1930 г. Голям и заслужен интерес буди също и неговата хуманитарна подкрепа за бежанците от Одринска Тракия и Македония или за пострадалите от земетресението в Южна България през 1928 г. Като красива символика остава жестът на Ронкали да приеме титулатурата „Архиепископ Месемврийски“ в знак за своето специално отношение към нашата страна. Някак в сянка и не толкова известно обаче остава онова, което всъщност е най-ценно от национална гледна точка – подкрепата на Ронкали за българската кауза, която в онази историческа епоха се изразява в опитите да бъде съхранена културно-националната идентичност на българите в Македония, останали под чужда власт.

Подкрепата на Ронкали за българската национална кауза проличава от редица конкретни факти. София по онова време е приютила над 3000 униатски бежанци от Македония, с които апостолическият визитатор общува ежедневно. Неслучайно за свой личен секретар той избира свещеника Методий Устичков, родом от Щип, член на обществото на отците успенци, личен капелан на цар Фердинанд по време на Балканската война. Той изпълнява своята длъжност от началото на 1927 г. до смъртта си през лятото на 1932 г. В заболявателно писмо по този повод Ронкали изрично подчертава, че Методий Устичков „правеше чест и на своето Отечество – България, която той обичаше и на която служеше с ревност и чувства, достойни за един Божи служител“. Енорийски свещеник на католическата източнообредна църква „Успение Богородично“ в столицата по същото време пък е Иван Бонев от Кукуш, лежал през 1903 г. в Одринския затвор заради участието си в подготовката на Илинденско-

Преображенското въстание като член на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. С него Ронкали също е контактувал служебно. Пребиваването на апостолическия визитатор и делегат в България съвпада и с дейността на Македонската католическа лига – една благотворителна и културно-просветна организация, която развива мощна пропаганда на българската национална кауза пред европейското обществено мнение и институции.²⁾

Македонската католическа лига (МКЛ) е учредена в София от униатски бежанци от Македония и действат като колективен член на Съюза на македонските емигрантски организации в България, зад който на практика стои ВМРО. Неин пръв председател и активен деец през целия период на съществуването ѝ е Йероним Стамов – българин от Гевгели и един от високообразованите униатски свещеници с докторат по философия от Мюнхенския университет. Лигата активно се включва в честванията на годишнините на Илинденско-Преображенското въстание и Деня на Македония, в протестните събрания, молебените и панихидите за загиналите борци за свобода и независимост. Националният комитет на македонските емигрантски организации високо цени МКЛ заради нейния авторитет и широки международни връзки и често я използва като важно средство за защита на българската национална кауза. Тези международни връзки обаче в най-голяма степен се дължат на Ронкали. Той лично се ангажира с нейни благотворителни акции в Италия, с неговата подкрепа Йероним Стамов развива активна дейност за пропаганда на българската национална кауза в тази страна, изнася сказки, публикува статии в италиански вестници. През 1931 г. Македонската католическа лига и лично Йероним Стамов изиграват важна роля в една голяма международна акция, която за първи път обединява усилията на екзархийския и униатския клир от Македония. По инициатива на Националния комитет на македонските емигрантски организации епископите и свещениците от двете вероизповедания изработват съвместна петиция, адресирана до Обществото на народите, с която настояват за намесата на международната организация за връщане на прокуденото духовенство в каноничните му епархии и енории, възстановяване на българските църковни общини в Македония с признатите от турския режим права, връщане на присвоените от сърбите и гърците български църкви и манастири, въвеждане на българския език в училището и богослужението и гарантиране на вероизповедната свобода съгласно волята на населението и каноните на църквата. Петицията и приложените документи са подписани от двама митрополити, петима епископи, шестима архимандрити и 250 свещеници. В началото на септември 1931 г. смесена църковна делегация, в която участва и Йероним Стамов, отпътува за Женева, където депозира петицията в Съвета на Обществото на народите. От там заминава за Рим и на 23 септември получава аудиенция при папа Пий XI, на когото връчва копия

от петицията и приложенията. След аудиенцията във Ватикана делегацията посещава кардинал Жак Вердие в Париж, Кентърбърийския архиепископ в Лондон и Представителството на Съюза на протестантските църкви в Берлин, като установява връзки с външните министерства в съответните столици³⁾.

Няма съмнение, че тази акция и особено ватиканският ѝ етап е получила подкрепата на Ронкали, макар той да не го афишира публично. Достатъчно е обаче човек да се взре в снимките от българските му години, за да забележи на много от тях знамето на МКЛ редом до бъдещия папа Йоан XXIII. Тъкмо затова в албум-алманаха „Македония“, издаден през 1931 г. по инициатива на Националния комитет на македонските емигрантски организации с участието на видни български учени, писатели и общественици, Ронкали е представен с най-топли думи в отдела „Приатели на България“ сред плеяда известни българофили, като епископ Йосип Юрай Щросмайер, Уйлям Гладстон, Джеймс Баучер, братята Ноел и Чарлз Бъкстон, Константин Иречек, граф Игнатиев, Константин Иречек и др.⁴⁾

Папа Йоан XXIII се отплаща по същия начин – по свидетелството на личния му секретар архиепископ Лорис Франческо Каповила през петте години на неговия понтификат името на България е звучало стотици пъти в коридорите на Ватикана, изпълнено с искрена симпатия.⁵⁾

„Българският папа“ умира на 3 юни 1963 г. Неговият приемник на Светия престол папа Павел VI (1963 – 1978 г.) по нищо не отстъпва на предшественика си. Той е първият папа, който предприема пътувания в близки и далечни страни като вестител на мира и разбирателството между народите. На него принадлежи първата стъпка в разчупването на ледовете между католицизма и православиято и в започването на междуцърковния диалог. От особена важност, включително и за България, е новият курс на Светия престол към страните от Източна Европа, станал популярен като „ватиканската остполитика“. Тъкмо българо-ватиканските отношения от неговия понтификат обаче са колкото интересни, толкова и неизвестни за широката публика.

Папа Павел VI се свързва с българската история по един твърде любопитен начин през 1946 г., още докато е кардинал и заместник-държавен секретар на Ватикана и носи името Джовани Батиста Монтини. По онова време съдбата на България отново се решава в Париж, на мирната конференция за уреждане на следвоенните отношения в Европа. Някои от съседите ни предявяват неоснователни и прекомерни претенции дори за териториални компенсации. По този повод българското Външно министерство се обръща към изпълняващия длъжността апостолически делегат в България дон Франческо Галони да осигури подкрепата на Светия престол в полза на България. За късмет се оказва, че дон Галони е земляк и добър приятел на държавния секретар на Ватикана – именно в родното село на Монтини той е бил енорийски свещеник. На всичко отгоре дон Галони живее в София от 1922

г. и е близък приятел и с Ронкали, който от 1944 г. е папски нунций в Париж. Тази на пръв поглед малко българска история на лични връзки и познанства изиграва голяма роля за уреждането на следвоенното положение на България. След няколко разменени промемории и други документи по триъгълника София – Ватикана – Париж Ронкали приема в нунциатурата Кимон Георгиев и Васил Коларов, за да ги подкрепи със своя авторитет.⁶⁾

Когато през 1963 г. наследява Йоан XXIII на Св. престол, папа Павел VI завършва работата на започнатия от предшественика му Втори Ватикански събор, продължава неговата политика за сближение на Западната и Източната църква и допринася много за разведряване на международното положение. Именно в контекста на тези процеси между България и Ватикана започват интензивни контакти, които обаче не добиват публичност и затова са непознати. От началото на 1967 г. започват неофициални преговори между Тодор Живков и папа Павел VI за посещение на българския държавен глава във Ватикана, за привилегирован достъп на български учени до Ватиканските архиви и дори за предоставянето на базиликата „Сан Клементе“, в която се намира гробът на Св. Константин-Кирил Философ, за ползване на България, а чрез нея и на славянството. От своя страна, патриарх Кирил през пролетта на същата година влиза в интензивен личен и междуцърковен диалог с папа Павел VI. Кореспонденцията между двамата свидетелства, че е била подготвяна среща на Московския патриарх Алексий и папа Павел VI в Рилския манастир и е обмисляно провеждането на среща на световните религиозни водачи за мир в София. Кулминацията на тези проекти е трябвало да настъпи през 1969 г., когато се закръглят 1100 години от смъртта на Константин Кирил Философ в Рим. Без съмнение тяхното осъществяване е щяло да издигне неимоверно авторитета не само на Тодор Живков и неговото обкръжение, но и на България.⁷⁾

За зла участ, нахлуването на войски на Варшавския договор в Чехословакия нажежава международния климат и големите планове пропадат. Осъществено е само първото честване на 24 май 1968 г. в Рим от официална българска делегация, водена от Знеполския епископ Йосиф в състав от 64 души, от които 22 представители на православната и католическата църква, а останалите – учени, артисти, държавни служители и др. Делегацията е приета и на аудиенция във Ватикана от папа Павел VI. Тази традиция пребъдва и до днес.

Тук е необходимо да отворя една скоба за българските чествания на празника на Кирил и Методий в Рим. Всъщност той датира от 1926 г., когато българските студенти в италианската столица учредяват дружество „Св. Климент“ с цел да отдават почит на Славянските равноапостоли в едноименната базилика. През 1929 г. за честването на 24 май при гроба на Св. Константин-Кирил Философ е поставена възпоменателна плоча от името на българския народ.

Българските чествания на Кирил и Методий в Рим продължават както в годините на Втората световна война, така и след това. Участници в тях са предимно български католически духовници и политически емигранти в Италия и редките гости от България. Важна роля за развитието на Кирило-Методиевите чествания в Рим в началото на 70-те години на XX век изиграва проф. Александър Божков, тогава съветник при българското посолство в Рим. Той става радетел на идеята за постоянна българска музейна експозиция в базиликата „Сан Клементе“. През януари 1975 г. проф. Божков обобщава своите идеи в обширен доклад, озаглавен „Изучаване, съхраняване и популяризиране на паметниците от италианските църкви, музеи, архиви и пр., които са свързани с българската история и култура“. Сред тях, освен споменатата вече музейна експозиция, се открояват поставянето на ново мозаечно пано при гроба на Св. Константин-Кирил Философ, паметна плоча при гроба на епископ Петър Парчевич в базиликата „Сан Андреа деле Фрате“, паметник на Кирил и Методий в двора на българското посолство в Рим и др.⁸⁾

Някои от идеите на проф. Атанас Божков се осъществяват във връзка с гостуването на най-висока българска делегация, начело с първия секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НРБ Тодор Живков, министъра на външните работи Петър Младенов и заместник-председателя на Комитета за изкуство и култура Людмила Живкова във Ватикана през 1975 г. Българската делегация е приета на аудиенция от папа Павел VI на 27 юни. На следващата годна визитата е върната в България от делегация, водена от държавния секретар на Ватикана кардинал Агостино Казароли. Български учени са допуснати до Ватиканските архиви, известни отстъпки са направени на Католическата църква в България⁹⁾.

Днес гробът на Св. Канстантин-Кирил Философ в римската базилика „Сан Клементе“ е обсипан с паметни знаци и благодарствени надписи от всички славянски народи. Първенството в тази заслужена почит обаче завинаги ще остане за нас, българите.

По време на понтификата на папа Павел VI, а именно през 1966 г., е учредена една важна задгранична институция на Българската католическа църква – службата на делегат-визитатор на Светия престол за българите католици в чужбина, която е поверена на архимандрит професор Георги Елдъров. Като ръководител на българската секция на Радио „Ватикана“ и основател на Българския католически архив „Абагар“ в Рим, той допринася много за развитието на българо-ватиканските отношения и особено за достъпа на български учени до ватиканските архиви и библиотеки. Монсеньор Г. Елдъров е единственият българин, който служебно е контактувал с трима папи – Йоан XXIII, Павел VI и Йоан Павел II. В началото на 1991 г., като шарже д’афер на Светия престол в София, той установява първите официални българо-ватикански взаимоотношения¹⁰⁾.

Папа Павел VI е наследен на Светия престол на 26 август 1978 г. от папа Йоан Павел I, чийто мандат продължава само 33 дни, до 29 септември с. г.

Следва паметният, вълнуващ и исторически понтификат на папа Йоан Павел II – поляка Карол Войтила, Папата славянин, който разруши стените и промени света. Избирането на Папата славянин на 16 октомври 1978 г. е оценено положително от българска страна с оглед на приближаващите чествания на 1300-годишнината на България. Неслучайно първият външен министър на страна от Източния блок, който посещава новия папа, е Петър Младенов.

Аудиенцията на Петър Младенов при папа Йоан Павел II е на 13 декември 1978 г. Папата посреща госта си със слово, което ватиканският официоз „Осерваторе Романо“ окачествява като „кратка реч, в която папата за първи път имаше повод да говори за отношението на Светия престол към страните от Изтока“. Папата не пропуска да спомене името на Ронкали като основоположник на добрите българо-ватикански отношения, както и приноса на Павел VI за тяхното възходящо развитие. Йоан Павел II изтъква любовта си към България и дава висока оценка за нейния принос в световната цивилизация, за мястото и ролята на Кирил и Методий в европейската култура и за славянството изобщо като „велика сила, с която всички народи и страни трябва да се съобразяват“⁽¹¹⁾.

С подчертано внимание папа Йоан Павел II посреща и българската делегация за честването на Деня на българската просвета и култура и на славянската писменост през 1979 г., сред която се открояват изтъкнати учени, като проф. Петър Динеков, проф. Иван Дуйчев, проф. Александър Фол и др. По този повод посланик Венелин Коцев отбелязва в доклада си: „Сърдечният характер на срещата, думите на папата по адрес на България и делото на Кирил и Методий още веднъж показаха положителното отношение на Ватикана към нашата страна и съдействаха за утвърждаване на българския характер на това дело“⁽¹²⁾.

Без съмнение, благодарение и на своя национален произход, папа Йоан Павел II отлично разбира необходимостта от възстановяване на европейското единство върху общата християнска традиция на страните от Атлантика до Урал. Първата му стъпка в тази насока е провъзгласяването на Св. Св. Кирил и Методий за съпокровители на Европа през 1980 г., продължена с енцикликата „Славянските апостоли“ от 1985 г., в която изрично е подчертан големият принос на средновековната българска държава за разпространяването и утвърждаването на Кирило-Методевото дело⁽¹³⁾.

Можем само да гадаем как биха се развили възходящите българо-ватикански отношения и какво място щеше да бъде отредено на Ватикана и католическите институции в честванията на 13-вековната българска държавност у нас и по света, ако не беше подхвърлената „българска следа“ във връзка с атентата на турския терорист Мехмет Али Агджа срещу папа Йоан Павел II на 13

май 1981 г. Който и да е поръчал и организирил това престъпление, със сигурност не е мислил доброто на България и българите. Лично папа Йоан Павел II засвидетелства своето отношение при посещението си в България през май 2002 г., когато заяви, че не вярва в тази „българска следа“. Тогава, както и преди, той се показва горещ и вдъхновен застъпник на Славянските апостоли. В десетте му слова, произнесени при гостуването в България, се съдържа такава прослава за приноса на България в европейската култура и цивилизация, каквато рядко е правена от подобна световна катедра. Папата славянин споменава Славянските апостоли 37 пъти (за сравнение в словата на българските домакини те са споменати 12 пъти). Чрез Кирило-Методиевото дело Йоан Павел II потвърди мястото на България като мост между Изтока и Запада¹⁴⁾.

И ние трябва да правим като него. Най-силното оръжие срещу клеветата е истината. Срещу клеветниците и зложелателите на България трябва да противопоставяме истината за другата „българска следа“ – онази, която води началото си от Кирило-Методиевото дело и съществува вече над 11 века. От далечната 866 г., когато в Рим пристига пратеничеството на княз Борис, за да поднесе прочутите въпроси към папа Николай, останали заедно с получените отговори като едни от най-важните извори за тази епоха, до 27 април 2014 г., когато бяха канонизирани за светци папа Йоан XXIII и папа Йоан Павел II, връзките на българите с Католическата църква вече са отброили дълга и богата история. В този огромен исторически период, по-голям дори от вековете на самостоятелната българска държавност, България и Светият престол, а погледнато по-общо – православният Изток и католическият Запад – са като полюсите на магнит, с взаимно привличане и отблъскване, без да могат да се съединят в едно цяло, но и без да могат да преодолеят силата, която ги свързва дори в годините на най-голямо раздалечаване. Най-старата и най-здравата основа на всички връзки между тях е и ще остане делото на светите братя Кирил и Методий.

БЕЛЕЖКИ

1. „Българският папа“. Архиепископ Анджело Джузепе Ронкали – папа Йоан XXIII и България. Сборник с доклади и материали от научна конференция, София, 5 юни 2013 г. Съставители Светлозар Елдъров и Александър Костов. С., 2014.
2. Пак там, с. 30 – 74.
3. Елдъров, С. Македонската католическа лига в България 1922 – 1946. // Българска историческа библиотека, 2000, № 3, с. 39 – 60.
4. Албум-алманах „Македония“. С., 1931. Обяснителен текст. Отдел X. Приятели на България. Табло VIII-23, с. 4.

5. „Българският папа“..., с. 23.
6. Елдъров, С. България и Ватикана 1944 – 1989. Църковни, дипломатически и други отношения. С., 2002, с. 20 – 21.
7. Пак там, с. 82 – 112.
8. Архив на Министерството на външните работи (АМВНР), ф. 31, а.е. 1760, л. 8 – 34.
9. Елдъров, С. България и Ватикана..., с. 135 – 140.
10. Елдъров, С. Униатството в съдбата на България. Очерци из историята на Българската католическа църква от източен обред. С., 1994, с. 91 – 96.
11. АМВНР, ф. 10, а.е. 398, л. 12 – 14; а.е. 372, л. 1 – 4; оп. 34, а.е. 563, л. 3 – 5.
12. Пак там, оп. 10, 371, л. 8 – 9, 15 – 16; Елдъров, С. България и Ватикана..., с. 193 – 202.
13. Йоан Павел II. Енциклика Славянските апостоли. С., 2002.
14. Апостолическо пътуване на Негово Светейшество папа Йоан Павел II в България 23 – 26 май 2002. С., 2002.

THE REAL “BULGARIAN CONNECTION”. BULGARIAN – VATICAN RELATIONS FROM JOHN XXIII TO JOHN PAUL II (1958 – 2005)

Abstract. The relations between Bulgaria and the Vatican were shadowed in the collective consciousness by the so-called “Bulgarian connection” in the assassination attempt against Pope John Paul II. During his visit to Bulgaria in the spring of 2002, the Pope said he did not believe in this conspiracy aimed at calumny of the Bulgarian people and highlighted the deep historical ties between Bulgaria and the Holy See which dated back to the Slavic Apostles Cyril and Methodius in the Ninth century. This article deals with Bulgarian – Vatican relations at a time when heads of the Catholic Church were John XXIII, Paul VI and John Paul II. In the basis of these relations was immured the heritage of Cyril and Methodius as an integral part of the Bulgarian cultural and national identity on which many initiatives of mutual interest were developed.

✉ **Prof. Svetlozar Eldarov, DSc.**

Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology
Bulgarian Academy of Sciences
45, Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: sveldarov@abv.bg